

Frimärken som kulturellt och politiskt medium – 40 års frimärksutgivning i DDR:

Ett försök till etnologisk/kulturhistorisk frankoteckenanalys.

av Kurt Genrup

„Ausserdem habe ich eine Entscheidung herbeigeführt, dass keine Briefmarken mit meinem Bild gedruckt wurden. Ich möchte nur sagen, dass ich nie Wert darauf legte, Bilder von mir zu popularisieren“ (Erich Honecker 1990).

Frimärken är inte det första man tänker på när det gäller massmedie- och masskommunikationsforskning, trots att frimärken är masskommunikativa yttringar som väl passar in i en allmän definition, där följande fyra egenskaper är centrala:

1. Kommunikationen är indirekt och sändaren är skild från mottagaren i tid och rum.
2. Kommunikationen är enkelriktad och utan feed-back i sändningsögonblicket.
3. Kommunikationen är (när det gäller frimärket, ej försändelsens innehåll) operosonlig och offentlig.
4. Frimärksutgivningen är "samtidig" – en utgåva når många människor under en

.....
KURT GENRUP, född 1944 i Kalmar, är professor i nordisk etnologi vid Åbo Akademi. Han har skrivit böcker och uppsatser på följande teman: matkultur, årsfester, agrarhistoria, folkbildning, fritidsboendevanor och tysk kultur. En kommande bok heter: Tyskland i Sverige och Sverige i Tyskland.
.....

relativt begränsad tidsperiod (särskilt gäller detta s.k. jubileumsfrimärken medan bruksfrimärken kan saluföras under decennier).

En femte punkt kan här vara relevant att tillfoga: som massmedial propaganda är frimärken som regel estetiskt tilltalande och "lättlästa".

Frimärken har alltså påtagliga massmediaeffekter där avsändare, mottagare och i förekommande fall samlare mer eller mindre medvetet konsumerar deras innehåll. De ger tydliga bilder av samhällets ekonomiska, politiska och kulturella liv.

I fortsättningen kommer vi att uppehålla oss vid frimärksutgivningen i Deutsche Demokratische Republik mellan 1949 och 1990. För DDR kan vi se landets frimärken som tydliga yttringar av en stats- och partidiskurs och som ett av många instrument vid socialismens planmässiga uppbygge. Konstvetaren Lena Johannesson har kallat frimärket "en tummelplats för alla tänkbara bildbudskap" och ger bl.a. följande exempel:

"Utan att man tänker på det, är frimärkena en stor kanal för spridning av information, vilket också utnyttjats av myndigheterna. Leninbilden på det ryska frimärket är både en statsmanna/landsfaderbild av vanligt slag och en uppfordran till revolutionärt tänkande och bilden av den kvinnliga byggnadsingenjören i samtal med sina verkmästare är ett lika typiskt märke från reformlandet Sverige"

(Johannesson 1978, s. 130, 132).

I denna studie vill jag odogmatiskt knyta detta till klassisk massmedieforskning, där mediestruktur och medieinnehåll är centrala begrepp. Effekterna av detta medium kommer jag däremot att endast ytligt beröra, då en sådan vinkling bl.a. kräver ett omfattande intervju- och enkätarbete. Ett tänkbart arbetssätt kunde i detta sammanhang vara att be ett antal intervjupersoner kommentera ett antal av landets jubileumsfrimärken.

Frimärken för att legitimera den nya staten

Den officiella DDR-bilden av Tysklands historia kunde mot slutet av 1980-talet sammanfattas på följande sätt:

"Den tyska historien har varit fylld av konflikter mellan framsteg och reaktion, den har växlat mellan reformer och revolution och stagnation och tillbakagång. Det tyska kulturlivet har gång på gång givit impulser till mänskliga framsteg medan den reaktionära preussiska hegemonin [...] medförde svåra följder först för Europa och som till sist stack världen i brand två gånger under 1900-talet. Tyska Demokratiska Republiken leder sitt ursprung tillbaka till bönders, borgares och proletärs revolutionära strävanden och

rörelser [...] På detta vis är TDR förankrad i hela den tyska historien"

(Detta är DDR 1949/1989, s. 185).

Bland annat frimärkena ingick i skapandet av DDR:s identitet som stat och socialismens uppbyggnad i landet. Trots det ovan citerade "börjar" en ny historia i en ny slags nation utan ansvar för tidigare "avbrott i den tyska civilisationsprocessen" i och med republikens grundande den 7 oktober 1949. Redan året därpå utges de första sportfrimärkena och fram till 1990 är denna motivkrets ytterst frekvent i utgåvorna (bild 1). Den återspeglar hur olika idrotter framgångsrikt togs i statens tjänst och där satsningen gav för alla synliga resultat på sportarenorna. Man uttalade att idrotten t.o.m. kunde forma den enskildes personlighet och rätten till idrott var även fastlagd i DDR:s författning.

Idrottsliga massövningar var ett vanligt inslag på hemmaplan medan t.ex. ett framgångsrikt OS-deltagande gav globalt anseende. Medaljer och medial uppmärksamhet gjorde att DDR-idrotten kopplades till "kvinnomakt". Från och med 1960 blir också OS-frimärkena de mest framträdande utgåvorna med sportmotiv, medan på 1950-talet cykeltävlingar dominerade. Denna utveckling kan också kopplas till att landet mer och mer blev länkat till "världssamfundet" (se: Idrott i DDR 1984, passim).

Det krigshärjade landets fysiska återuppbyggnad togs upp på frimärksserier redan under tiden som sovjetisk zon (bild 2) och fortsattes under 1950-talet, särskilt kopplat till uppmärksammandet av 5-årsplanerna från och med 1951. I en utgåva från 1 maj 1952 får vi följa hela processen från upprepning bland ruiner till byggande av nya hus. Dessa frimärken kan ses som krav på prestationsvilja hos medborgarna. De gamla preussiska dygderna finns därvid underförstått med i bilden som offervilja, gemenskap och förtroende för överheten.

Att landet var antifascistiskt, arbetande för freden och nära förbundet med Kina och de europeiska östblocksländerna, särskilt och i "oupplösligt förbund" med Sov-

Bild 1. EM i redskapsgymnastik
(Michel nr. 830, 1961).

Bild 2. Återuppbyggnad (Michel nr. 87, 1946).

Bild 3. Stalin-Allee (Michel nr. 455, 1955).

jetunionen, framgår också genom de första årens frimärksutgivning. År 1951 förekom både Mao-Tse-tung och Josef Stalin på bild och 1954 utgavs ett frimärke till ettårsminnet av den senares död. I sammanhanget kan påpekas att Stalineran segt dröjde sig kvar i DDR och t.ex. paradgatan i Berlin "Stalin-Allee" (bild 3) bytte inte namn förrän i november 1961. Denna "DDR:s första socialistiska gata" kom på frimärke 1953 – året efter det att de första 1.148 bostäderna togs i bruk (jfr. Åman 1987).

Att militären var en integrerad del i den nya arbetar- och bondestaten och till skydd för denna tas upp på frimärke mot slutet av 1950-talet. Av tekniska framsteg vid samma tid kan nämnas bilden av en atomreaktor från 1959 (bild 4) – en symbol för det nya som på sikt bl.a. skulle ersätta den miljöförstörande brunkolen som dock också kom på frimärken.

Det genomgripande nationsbygget av Deutsche Demokratische Republik gick ut på att legitimera den nya staten – att få "godkännande" från omvärlden, men naturligtvis också av det egna folket på cirka 17 miljoner, som i varje fall måste uthärda alla centrala direktiv. Ett bakslag här kom i synnerhet 1953, då ett uppror i Berlin och andra städer slogs ner. Skönlitterärt har detta förevigats av Stefan Heym i "5 Tage im Juni" – en roman som av DDR-myndigheterna förbjöds att publiceras. Händelserna uppmärksammades också genom en frimärksutgivning i Västberlin: "17 Juni 1953" med Brandenburger Tor, respektive händer som spränger en kedja, som motiv.

Detta land som var "auferstanden aus Ruinen" (bild 5) var enligt propagandan på väg att genom hårt arbete byggas till ett land med hög levnadsstandard, där slutmålet skulle bli det fulländade samhället. Hur långt man enligt landets officiella bild nått under Honecker-eran framgår t.ex. av förordet till den svenska utgåvan från Panorama DDR: "Detta är DDR". Denna första arbetar- och bondestat på tyskt territorium var efter hårda uppbyggnadsår ett land på socialismens och fredens väg, ekonomiskt välutvecklat (bland världens tio ledande industri-

länder) med industriföretag, banker o.s.v. i folkets händer. Bönderna var sammanslutna i kooperativ. Full sysselsättning och ökat välstånd garanterades av staten och livet var fritt från kriser och inflation. Alla hade samma chans till utbildning och att t.ex. ta del av kultur. Män och kvinnor hade samma rättigheter. Så långt denna information från nämnda pressbyrå för utlandet.

Frimärkena avspeglar väl denna officiella bild, medan gemene man bl.a. i publicerade intervjuer och inte minst uttalat i väl dokumenterade vitsar och andra skämt och massmedia i väst gav en annan bild. Denna sistnämnda bild har förstärkts efter alla avslöjanden efter "die Wende". Ofrånkomligt är dock att landet snabbt kunde uppnå en hög levnadsstandard med östeuropeiska mått. En relativt nyanserad bild har Willy Brandt i sina "Erinnerungen":

"DDR-ledningen är mycket stolt över sin statliga ekonomiska politik och påpekar gärna att den är mer framgångsrik än andra i östblocket. Men nackdelarna med en byråkratisk centralistisk planering framträder också här [...] DDR-medborgarna kommer inte till tals och känner sig inte delaktiga i det statliga skeendet"

(Brandt 1990, s. 457).

Ett konsumtionssamhälle modell DDR som kompletterar alla frimärken med ett socialistiskt arbets- och kulturliv kan skönjas 1960, då ett 25-Pfennigmärke med personbilen Wartburg, ett rest tält, en campingfamilj och en segelbåt utkommer (bild 6). Samma år uppmärksammas även folkbilen Trabant, som då var ett tämligen nytt inslag i bilparken. År 1962 hedras 10-årsjubileet av Deutscher Fernsehfunk, senare följt av ett antal "TV-frimärken". Denna mediala innovation sågs väl av utgivarna som exempel på teknisk utveckling, men för DDR-medborgarna kunde TV-apparaten lika väl symbolisera konsumtion av västtyska program i "nisch-samhället" (Ang. "Nischengesellschaft in der DDR", se: Gaus 1983).

Även om alltså levnadsstandarden efter hand blev "godtagbar" för de flesta reagerade man under alla år negativt på köer, vän-

Bild 4. DDR:s första atomreaktor (Michel nr. 731, 1959).

Bild 5. Utgåva med bifogad nationalhymntext (Michel nr. 732, 1959)

Bild 6. En idealbild av välståndet i DDR (Michel nr. 782, 1960)

tetider och bristen på många varor som vi i väst under samma tid inte förknippade med lyxkonsumtion (t.ex. alla "bananvitsar" som publicerats på 90-talet och som t.o.m. diskuterades av Honecker själv efter hans fall).

Det ofta omskrivna "nisch-samhället" i

Bild 7. Det östtyska samhällets 30-årsjubileum (Michel 2462, 1979).

DDR har inte uttalat ingått i frimärkenas propagandavärld men desto mer redan tidigt det sociala skyddsnätet i form av bilder av familjer och arbetskollektiv. I en serie bruksfrimärken från år 1953 återfinns vi t.ex. "Werkstätige im Erfahrungsaustausch" och en familj mot bakgrund av höghus och en fredsduva. År 1974, till minnet av DDR 25 år, utgavs ett block med valören en Mark. Motivet är en barnfamilj framför statsvapnet och moderna bostadshus under uppbyggnad. Ett liknande motiv återkommer i blockutgåvan till 30-årsjubileet 1979 (bild 7) och 35-årsjubileet 1984. Familjen som honnörssord känner vi väl även från vår egen svenska 1900-talshistoria, men inte lika exploaterat som här under senare år och framför allt inte på frimärken.

Kvinnans jämställdhet i samhället är ett annat tema som omhulldades i olika utgåvor. Motiven hämtades ofta från arbetslivet inom tidigare typiskt "manliga" yrken som "Traktoristin" (1959), "Chemiarbeiterin" (1960), "Studentin mit Mikroskop" (1964), "Volkspolizistin" (1970), "Verkehrsreglerin der Volkspolizei" (1975) och mera allmänt i samband med "teknologi" (1987). Vi har naturligtvis även tidiga utgåvor med kvinnor i traditionellt kvinnliga yrken som "med skrivmaskin" (1953), som mjölkerska (1964) och som väverska (1964).

Kvinnans dubbla roller som mor och yrkesarbetande åskådliggörs på två märken år 1967 (bild 8) till 20-årsminnet av kvinnoorganisationen DFD (Tysklands Demokratiska Kvinnoförbund). År 1984 till 35-årsjubileet

av republiken utges en yrkesserie och ett block, där sida vid sida en man och en kvinna i hjälm representerar yrkeslivet och en man, en kvinna och ett barn familjen – i bägge fallen är kvinnan placerad framför mannen, men en bit under honom. Denna bild kan kanske lätt övertolkas, men visar på ett centralstyrt ideal som hela tiden hade att kämpa mot en kvinnosyn med rötter i det gamla Preussen.

Frimärkena med den officiella bilden av DFD ovan kan jämföras med "vardagsversionen" beskriven i början av 1980-talet av f.d. DDR-medborgaren Irene Böhme:

"Kvinnorna företräder sina intressen i arbetarrörelsens traditionella organisationer. De grundar inga egna kvinnoföreningar och kvinnogrupper, de träffas inte i cirklar för att diskutera sina speciella problem. Deras köns särdrag är inget tema för sig. Allt går ut på att vara jämlik människa bland jämlikar, att finnas med där frågor som berör alla anställda behandlas. Eftersom kvinnorna resonerar så, spelar Tysklands demokratiska kvinnoförbund ingen betydande roll. Det är organiserat i bostadsområdena, har inget inflytande på produktion, arbetsvillkor och fördelning av företagsvinsten. Det är därmed värdelöst för kvinnorna i deras dagliga kamp, det är en samlingspunkt för de äldre och för de icke yrkesarbetande unga kvinnorna. Internationellt representerar detta förbund 'det framstegsvänliga DDR', kvinnorna företräder sin sak lokalt"

(Böhme 1985, s. 91; jfr. Dölling 1991).

De övergripande frimärkssymbolerna för DDR under 40 år

I början av DDR:s korta historia var statsöverhuvudet den viktigaste symbolen på massupplagor av bruksfrimärken. Redan 1950 ges en serie ut med landets förste president Wilhelm Pieck (1876-1960). Nya valörer tillkom efter hand och 1959 utkom en utgåva till minnet av Piecks 83-årsdag, 1960 ett sorgefrimärke vid hans död och 1961 ett postumt till minne av hans 85-årsdag. Samma år på hösten utkommer den första serien med Staatsratsvorsitzender Walter Ulbricht (1893-1973). Nya valörer utkommer fram till 1970

Bild 8. Den industriarbetande kvinnan (Michel nr. 1257, 1967).

Bild 9. Walter Ulbricht (Michel nr. 1087, 1965).

Bild 10. Brezjnev och Honecker (Michel nr. 1760, 1972).

Bild 11.
Till minnet av
koncentrationslägret
Sachsenhausen
(Michel nr. 783b, 1961).

(bild 9). År 1968 uppmärksammas Ulbrichts 75-årsdag. Flera av dessa utgåvor var giltiga fram till 1990. År 1973 utges ett sorgesfrimärke med anledning av Ulbrichts död.

Redan 1971 hade han dock blivit ersatt av Erich Honecker (1912-1994). I fråga om frimärksmotiv betydde detta ett trendbrott. Honecker förbjöd att hans bild skulle förekomma på frimärken – en omvänd symbolhandling för en personkult som i stället tog sig andra uttryck. Förbudet efterlevdes med ett undantag som dock mer uppmärksammar en historisk händelse än namngivna personer. Frammärket utgavs år 1972 vid 25-årsminnet av Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft och avbildar en handskakande Honecker och Breznev mot en bakgrund av de bägge ländernas flaggor (bild 10).

Som en motvikt till det överåriga ledarskiktet avbildade man gärna ungdom på frimärkena liksom på andra typer av propagandabilder. Den unga staten representerades på sådana frimärken av ungdom i folkdräkt, unga pionjärer, musicerande barn, skolorngdom o.s.v. och utgjorde en viktig motvikt även till utgåvor med en medelålders Lenin eller Thälmann i keps, där symbolvärdet låg på ett annat plan.

En mycket spridd nyckelsymbol på jubileumsfrimärken var landets svart-röd-guld-gula flagga med hammaren och passaren, liksom enbart statsvapnet på en del utgåvor.

På tjänstefrimärken utgivna till och med 1960 förekom uteslutande DDR:s vapen som motiv.

En stark symbol för det nya och moderna DDR presenterades både på enskilt frimärke och i block 1976: "Palast der Republik", som då invigdes på den plats där det kejserliga slottet i Berlin tidigare stått. Frammärksupplagan var 15 miljoner exemplar, vilket garanterade en mer än rikstäckande spridning. Denna byggnad med plats för den dåvarande folkammaren och med ytterligare funktion som kulturhus, i folkmun kallad "Erich Honeckers datja" eller "republikens största lampaffär", står i dag tomt med planer på att kanske rivas, då det är byggt med inslag av asbest. Tankar har också bl.a. framförts i pressen på att ersätta kolossen med ett rekonstruerat slott med ett nygammalt symbolvärde.

Av tidiga monument på landets frimärken kan också nämnas de som på 1950-talet utgavs med tilläggsvalör "Für den Aufbau nationaler Gedenkstätten": Buchenwald, Ravensbrück och Sachsenhausen. Dessa märken följdes på 1960-1980-talen av serien "Internationale Mahn- und Gedenkstätten" (bild 11). Gränsen mellan dessa platser till minne av fascismens offer och begreppet Denkmal är flytande. Även Sowjetisches Ehrenmal i Berlin-Treptow avbildades flera gånger på frimärken liksom republikens Denkmäler över Lenin, Thälmann och Karl

Marx. Olika för oss svenskar väl ofta okända personligheter ur Tysklands tidiga arbetarrörelse lyftes likaledes fram genom frimärksutgåvorna.

När det gäller frimärken med landets nyckelsymboler, statsöverhuvuden o.s.v. säger de omedelbart inte så mycket om självbilden och den officiella bilden av DDR, då de följer ett mönster som lika gärna kunde gälla Sverige eller frimärkets "ursprungsland" Storbritannien. Vi kommer i stället att i det följande koncentrera vår analys på frimärken som mer tydligt ger bilder som kan tolkas och relateras till vardagslivet i DDR.

Järnvägar och bilar

Ett exempel på frimärken med olika propagandistisk laddning och symbolvärden är DDR:s järnvägsfrimärken. Genom egna järnvägsresor i landet, med besök i lokstallar o.s.v. vet jag genom självsyn hur standarden var på järnvägsnätet under 1960- och 1970-talen. Omställningen från ång- till dieseldrift eller ellok gick t.ex. långsammare än vad den då tillväxande industrin krävde. Frimärkssymbolen för det nya var dock redan 1957 ett ellok, följt av ett diesellok på ett annat frimärke år 1962. Nya utgåvor med liknande motiv följde under tiden fram till 1980. En "Containerumschlagbahnhof" presenterades i en utgåva 1978 och "Eisenbahn-Drehkräne" redan 1956.

År 1985 var dieseldriften vid järnvägarna 63% och eldriften 35%. Genom denna för alla synliga modernisering förlorade paradoxalt nog de nya loken sitt största symbolvärde och frimärksutgåvorna under hela 1980-talet koncentrerades också mycket riktigt på järnvägsnostalgi. Flera utgåvor med motiv från mer eller mindre museala ångloksdrivna smalspårbanor i landets olika delar utgavs.

Vad som mot slutet av 1980-talet kunde ersätta 1950-1970-talens snabbt föråldrade innovationer var datoriseringen – år 1987 var det också dags för en yngling med "Personalcomputer" på frimärke.

Bilar på frimärken återspeglar inte de

Bild 12. Trabant från 1978 (Michel nr. 2413, 1979).

Bild 13. Ambulans av märket IFA (Michel nr. 2744, 1982).

många äldre modeller man tidigare kunde se i landet men väl de VEB-tillverkade person- och "kraftvagnarna" som i dag starkt förknippas med livsstilen hos tillkortakommande "Ossis". Wartburg och Trabant återfinns, som tidigare nämnts, avbildade redan 1960 och Trabant i lyxversion (601 S de luxe, årgång 1978) följer 1979 (bild 12).

Trabant, i folkmun "Trabbi", blev den verkliga folkbilen i DDR, byggd i nästan 4 miljoner exemplar mellan 1957 och 1991 i Zwickau. Med luftkyld tvåtaktsmotor, duroplastkaross och en toppfart på 110 km/h har den på 1990-talet blivit en symbol för landets tekniska efterblivenhet jämfört med folkbilarna i väst. I takt med att denna bil alltmer försvinner har den dock blivit föremål för ett samlarintresse och en nostalgi som gäller åtskilligt av tidigare DDR-produkter (Ludwig 1995).

I DDR var Trabant inte något för landets politiska ledning som bl.a. höll sig med Volvo – detta kom inte på frimärken men var tidigt tema för DDR-vitsar.

Flera bilar i nyttotrafik avbildades likaså, från Krankenwagen Barkas 1963, Volga som tjänstebil hos folkpolisen 1970, IFA-Multicar 1978 till "typiska" brandbilar 1985 (bild 13). Sammantaget ger utgåvorna under tre årtionden bilden av ett modernt "bilsamhälle", där till och med trafiksäkerheten (1969) och trafikuppfostran (1975) sprids via detta medium.

Frimärken och begreppet "hembygd"

Historiska byggnadsverk, såväl officiella byggnader, kyrkor, slott med klenoderna Wartburg och Sanssouci som enklare korsvirkeshus (bild 14), stadsvyer, folkkonsten från Erzgebirge (bild 15), porslinet från Meissen, sorbernas kultur o.s.v. förekom tidigt på frimärken liksom historiska händelser ur den "progressiva" tyska historien under en historiesyn präglad av "lagbundenheter" (se t.ex.: Schmidt 1975, s. 149). Vi har här stora bildmärken kopplade till Leipzig-

mässan, historiska personer som reformationsteologen och revolutionären Thomas Müntzer (+ 1525). Müntzer stod i sin gärning i konflikt med Luther, men redan på 1960-talet kom även den store reformatorn på frimärken liksom 1983 till 500-årsminnet av hans födelse 1483. I jubileumskommittén ingick då t.o.m. Honecker som ordförande.

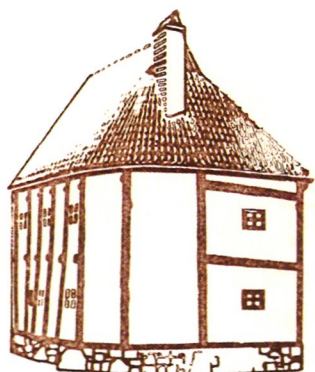
Thomas Mann var i DDR en uppskattad

Bild 15. Folkkonst från Erzgebirge (Michel nr. 1333, 1967).

Bild 14. FDC med Korsvirkeshus i DDR (Michel nr. 2296-2297, 1978).

FACHWERK-BAUTEN IN DER DDR

Quedlinburg Bürgerhaus, 14. Jh.

författare och utgavs på Aufbau-Verlag, som gjorde en satsning på „die Werke der antifaschistischen deutschen Exilliteratur“. För att förstå problemet med att i DDR föra in både Müntzer och Luther i de progressiva traditionerna kan vi citera den bild Thomas Mann ger 1946 i amerikansk exil:

“Luther hated the peasant revolt which, evangelically inspired as it was, if successful, would have given a happier turn to German history, a turn towards liberty. Luther, however, saw in it nothing but a distortion of his work of spiritual liberation, and therefore he fumed and raged against it as only he could do. The peasants, he said, should be killed like mad dogs, and he told the princes that they could now gain the kingdom of heaven by slaughtering the peasant beasts. Luther, the German man of the people, bears a good share of responsibility for the sad endings of this first attempt at a German revolution, for the victory of the princes, and for all its consequences”
(Mann 1946, s. 230).

Müntzer var alltså den mest framstående ledaren för de upproriska vilka Luther vände sig mot.

Trots denna historiska bild av två läger framhölls i den officiella bilden i Honeckers DDR att både reformationen och bondekriegen hade en framträdande plats i de progressiva traditionerna. Man betonade därvid Luthers kamp mot den romersk-katolska kyrkan ”som fjättrade människornas tankeverksamhet” men förnekade inte heller motsättningarna mellan Müntzer och Luther i fråga om synen på upproret. I frimärksutgåvor hedras både Müntzer (1953, 1975, 1989) och Luther (1967, 1982, 1983) med påkostade frimärken och i upplagor upp till sexton miljoner exemplar vardera (bild 16).

Även Goethe, Schiller, Mozart, Schinkel liksom byggmästaren B. Neumann uppmärksammades på frimärken. I ett större sammanhang kan man se att vården och spridandet av det kulturella arvet till stor del lades på teatrarna och förlagen, men alltså även på frimärksutgivningen. Alla högre ståndsminnen liksom naturligtvis folkkonsten, ses här som yttringar av folkets skaparkraft, där de som byggt hedras, och

därför mera sällan byggherren. Rättmätigt tillhörde de därför åter folket och blev till en del av den socialistiska identiteten i arbetar- och bondestaten. ”Det kulturella arvet omfattar allt som efterlämnats av vittnesmål

Bild 16. 500-årsminnet av Martin Luthers födelse (Michel nr. 2755, 1982).

om mänsklig skaparförmåga [...]. I DDR [...] vårdas, utforskas och sprids framför allt det borgerligt-humanistiska och proletärt-revolutionära arvet från det egna folkets förflutna” (Detta är DDR, 1985, s. 240).

Även folksagorna, som varit föremål för ett antal frimärksutgåvor under 1980-talet, passar in i denna bild. Även denna form av folkdiktning tillhörde kulturlivet i DDR, men stundom fick sagan ett annat slut: den sköna flickan avstod frivilligt från ädlingen och slottet – detta var den officiella DDR-versionen av det lyckliga slutet (Castein 1988, s. 59).

För att förstå den nu nämnda rika frimärksfloran bör vi vidare göra en koppling till hembygdsbegreppet i DDR som gavs en annan innebörd än t.ex. i Väst-Tyskland. När man 1952 avskaffade de gamla delstaterna till förmån för 15 nya Bezirke (län) betydde det inte att man avskaffade traditionellt regiontänkande och hembygdsbegreppet. I en sedan ”den stora socialistiska Oktoberre-

volutionen" inledd övergång från kapitalism till socialism fanns inom "världssystemet" alltså plats för suveräna stater som DDR och inom denna förekom en omfattande diskussion över begreppet hembygd i förvandling (Lange 1975, passim). Denna rörde mycket lokalsamhällets relation till det socialistiska storsamhället. Begreppet skönhet för människans utveckling i socialismen knöts också till hembygdsdiskussionen, liksom kulturarv och lagstadgad kulturminneshård. En viktig källa för den officiella synen är här även den rika floran av hembygdsböcker, ofta i form av rika praktband.

Frimärksutgivningen i relation till historiska skeden

För DDR-litteraturen har Michael Paul Kroker 1989 gjort en uppdelning efter "Phasen und Themen". Dessa totalt 10 grupper börjar med Antifaschistische und Antikriegsliteratur som har en motsvarighet i frimärksutgåvor under i första hand 40- och 50-tal.

Den andra gruppen Aufbau-literatur motsvaras också av "uppbyggnadsfrimärken" under den stalinistiska socialismen fram till byggandet av Berlinmuren, men även senare. Den fjärde gruppen Anschluss an die Moderne har också postala motsvarigheter från 60-talet och framåt. Grupperna Frauenliteratur, Jugend, Kindheit, Alltagsgeschichte und Geschichte und Mythos kan också ses genom frimärksmotiven, dock utan en lika tydlig epokindelning som gällande de först nämnda grupperna (Kroker 1989, s. 86-90, se även Persson 1992, s. 275-280).

DDR:s historia kan alltså uppdelas i ett antal mer eller mindre väl avgränsbara skeden. Efter statens grundande och omvandling efter sovjetiskt mönster från 1949 till 1961 med ett nytänkande inom den ekonomiska och sociala ordningen återspeglas i frimärken med motiv som uppmärksammar jordreformer, Stalinallée i Berlin, femårsplaner, Kombinatet m.m.

Under det därpå följande årtiondet efter Berlinmurens byggande konsolideras staten och långsamt blir även frimärksutgivningen

mera färgglad och mångsidig. Den följer i stort de tekniska internationella frimärksutgivningstendenserna.

Efter 1970 fortsätter landets inre uppbyggnad och man uppnår internationellt anseende bl.a. genom inträdet i FN 1973 och att landet enligt publicerad statistik kröp upp bland världens rikaste länder.

10-årsjubileet av Berlinmurens byggande uppmärksammas 1971 med två frimärken (bild 17) och 1986 utkommer ett än mer på-

Bild 17. 10-årsjubileet av Berlinmurens tillkomst (Michel nr. 1691, 1971).

kostat märke till 25-årsjubileet av denna händelse. I DDR-retoriken var detta "Die antifaschistische Schutzmauer", medan den i väst hade den folkliga benämningen "Die Schandmauer" – två politiska system – två symbolbilder. Förspelet till denna händelse, som historiker kallat "Die zweite Gründung der DDR, skildras t.ex. i ett bokverk om Östberlin 1967. Här framhålls att den västtyska "reaktionen" genom arbetskraftsvärning, bränder, mord o.s.v. förorsakade DDR ekonomiska skador av alla slag. När de aggressiva imperialisterna märkte att "vår stat" var fast förankrad i folket planerades det beväpnade överfallet (Kiesling, Hühns 1967, s. 9). Genom den antifascistiska skyddsmuren 13 augusti 1961 sönderslogs de militära angreppsplanerna mot "vår republik". Tack vare detta förhindrades ett 3:e världskrig och i DDR kunde "Ein neuer Menschen-schlag" växa fram "selbstbewusst, fleissig, geistvoll u.s.w." (ibid).

1980-talets frimärksutgivning är omfat-

tande och mycket mångsidig med de politiska budskapen allt mindre tydliga. Med vissa undantag torde man kunna säga att ett Preussen med röda fanor blir mindre framträdande. Paradoxen är dock att i stället för ett rött odefinierat Preussen, det "gamla" Preussen börjar att lyftas fram mot slutet av 1970-talet. Fredrik II dammas av och t.ex. Nationella Folkarmén (bild 18) för tankarna till gamla tiders exercis. Under ytan fanns prusseriet i en långt vidare utsträckning och denna variant av tyskheten framträder klart i de östliga delarna av dagens enade Tyskland.

I backspegeln framstår 1980-talets frimärksutgivning som Potemkinkulisser framför det tilltagande förfallet och de ekonomiska felsatsningarna (se t.ex.: Helmfrid 1993, s. 69ff). Statens förhållande till förändringar var ännu under det sena 80-talet tillbakahållande – t.ex. sågs Glasnost som en inomsovjetisk angelägenhet.

Den nya tiden efter hösten 1989 kan tydligast symboliseras genom utgåvan 28/2 1990 med texten: "Wir sind das Volk" framför Nicolaikyrkan i Leipzig. Denna kyrka hade blivit en kultplats för omvälvningen i DDR genom fredsböerna därstädes. Ett starkare samtida symbolvärde torde inget tidigare DDR-frimärke haft.

Den 3 oktober 1990 är den tyska återföreningen även ett filatelistiskt faktum och DDR hade upphört som frimärksland.

Något om källkritik

För etnologen, som intresserar sig för nationella processer och kulturell identitet borde DDR vara ett Schlaraffenland. För frågor kring nationell självbespeglning borde landets frimärksutgivning vara en viktig källa för olika slags studier på nämnda temata, dock alltid i kombination med andra källor där nomenklaturen, den socialistiska ideologin och retoriken kan ställas i relation till vardagen i DDR. Nämnas bör också den kvantitativt (i fråga om antalet utgåvor) stora frimärksutgivningen i landet. Vid en jämförelse med utgivningen i Väst-Tyskland täcker i Michel Deutschland-Katalog fram

Bild 18. Nationella Folkarmén 25 år (Michel nr. 2581, 1981).

till återföreningen 1990 DDR 184 sidor mot under 100 för BRD.

Av många skäl är kompletterande källor till frimärksutgåvorna viktiga. Fokuseringen på DDR-identiteten gör annars att vi ser landet som ytterst homogent mellan Werra och Oder samt mellan Thüringerwald och Kap Arkona. Att vardagen förändrades starkt i DDR på andra sätt än vad den sega SED-retoriken visar är också ett faktum. Frimärkskännaren Sigurd Tullberg skriver 1975: "En allmän trend hos frimärksutgivare är att presentera sitt land så fördelaktigt som möjligt bland annat genom vackra bilder av natur och byggnadsverk" (Tullberg 1975, s. 364). Det något uttjatade uttrycket "söndagsversion" är i hög grad tillämpligt på DDR:s frankotecken – de är ofta "kulissplakat" i miniformat.

Frimärkena är också exempel på hur staten talar om för den lilla människan vilken delaktighet och vilket inflytande han/hon har (se t.ex. alla yrkesserier som bruksfrimärken i DDR). Ett frimärke är alltid "bilden utåt", men för ett samhälle, som är präglad av extrem inåtvändhet blir det lätt en utopisk tankeprodukt med en tänkbar adressat som lika gärna kan vara fienden på andra sidan muren som det lydiga folket på andra sidan kulissen. De "stora" sammanhangen blandas på frimärkena med uttryck för "småborgerligheten" till en särskild DDR-profil. Samtidigt är syftet med den särskilda DDR-identifikationen att befolkningens mindervärdeskomplex döljs – t.o.m. en "Trabbi" är värd att komma på frimärken även om den inte transporterar landets toppar.

Som etnolog talar man inte här om san-

na eller falska bilder, utan om bilder och motbilder som analyseras och ställs i relation till varandra. Den viktigaste frågan blir då: hur ser växelspelet ut? En komplettering till den nationella retoriken på frimärkena kan vara "godkända" länderpresentationer utgivna i DDR (ofta präglade av monotonismen också en viss form av exotism) och t.ex. även till press, presentationer och tal som givits av Walter Ulbricht, Erich Honecker och "godkända" DDR-alesmän.

Vi kan här även gå till forskningen i DDR angående tyskarnas kultur- och livsformers historia (Strobach 1989). Detta material kan vi ställa i relation till arbeten utgivna med helt andra syften, oftast publicerade utomlands och efter "die Wende" – en sådan tänkbar studie lider inte brist på material. Motbilder kan vi t.ex. hämta hos mer eller mindre oppositionella skönlitterära författare som Erich Loest: "Es geht seinen Gang oder Mühen in unserer Erbe" (Halle/Leipzig 1978). Denna titel pekar t.ex. både på vissheten om de historiska framstegen och på underkastelsen för slentrianens makt.

Ett annat av otaliga exempel vi kan välja är DDR-författaren Reiner Kunzes prosaskrift "Die wunderbaren Jahre" som publicerades i BRD och även översattes till svenska. Den medförde uteslutning ur författarförbundet i DDR och myndigheternas upphetsade reaktioner. Enligt det svenska förordet av Madeleine Gustafsson är det "en text med hullingar" men "svärgenomskådad vid en slarvig läsning". Bokens texter visar på hur stort som smått i samhället ideologiserades och kontrollerades. Frimärksversionen av DDR och ideologin får här en till det yttre "beskedlig" motbild ur "verkligheten". Kunzes bok slutar med en uppdiaktad händelse som innefattar hela den nu diskuterade problematiken – en granne får reda på att huvudpersonen är författare och frågar: "Skriver du, som det står i tidningen, eller som det är i livet" (Kunze 1976, s. 110).

Vi kan också gå till olika resenärer, som den västtyske författaren Erich Kuby som 1959 beskrev sitt land och DDR som två

väntsalar, Wartesaal I, respektive Wartesaal IV. Bilden av DDR-människan jämfört med Väst-Tyskland studerar han på badstranden på DDR:s Östersjökust: "... die Figuren der Damen sind hier weniger gut von Gaylord Hauser, Sauna, Massage, Obsttag, Yoga und Schönheitsoperationen instand gehalten, während die Bäuche der Herren in Travemünde grösser sind" (Kuby 1959, s. 88).

En mycket uppmärksammas ögonvittnesskildring var Marion Gräfin Dönhoff, Rudolf Walter, Leonhardt und Theo Sommer: "Reise in fernes Land. Bericht über Kultur, Wirtschaft und Politik in der DDR", 11:e upplagan 1971 som ger en motbild av DDR av år 1964. En ännu tydligare motbild ger vad man skämtade om inom landet – alla statussymboler, retoriken och den konsumentekonomiska nivån blir i senare års utgåvor av DDR-vitsar extra tydlig. Den politiska vitsen var alltså en integrerad beståndsdel i det instängda DDR (Ett exempel: "DDR – ein kleines, flaches Land mit vielen Engpässen", Geerts 1990). Här fick folk en säkerhetsventil, då man kunde testa eller upptäcka hur det egentligen var i galg-humoristiska ordalag. Vitsfloran är kanske också en nyckel till förståelsen av landets sammanbrott.

Denna studie av frimärksutgivningen i DDR initierar en utvidgad forskningsupp-gift som till delar redan påbörjats om landet som inte längre är och som aldrig funnits i frimärksversionen.

Distans och inlevelse – försök till slutord

Mitt intresse för DDR började 1961, före Berlinmuren, då jag på plats fick mina egna första mycket speciella intryck som var en blandning av annorlundahet, spår av kriget, storslagenhet och småstadsnostalgi. Övernattning hos Folkpolisen på grund av hotellbrist och inköp av min första samling av DDR-frimärken i en affär vid Alexanderplatz hör till mina bestående första intryck, liksom när jag långt senare länge uppehölls vid gränsen i väntan på att några "märkliga" etnologiska skrifter med utbredningskartor över bland annat plogar skulle gås igenom.

Jag var förmedlare av dessa från en professor i Sverige till en kollega i DDR och efter examinationen kunde jag fullfölja uppdraget. Mina ungdomsresor följdes av flera, både kulturesor och badresor. Även resor till turistorter vid Svarta Havet innebar för mig många möten med Trabantburna DDR-medborgare. Efter återföreningen har jag flera gånger genomkorsat området från Rügen till Thüringen på nytt, nu mest med egen bil, men också med tåg.

Intresset för landet har bestått genom åren. Tidigt kom jag i kontakt med dess radiostationer, där stundom mina brev upplästes i de svenskspråkiga sändningarna. Genom dessa kontakter lärde jag mig att företeelser benämndes mycket olika i BRD och DDR (jfr. Craig 1991, s. 342f). Av bokförlag m.m. fick jag presenter kring jultiden – jag minns ännu en almanacka med en bild av Walter Ulbricht på skidor i Thüringerwald som av min närmaste omgivning ansågs som märkligt att jag hade på väggen. Jag minns också ännu den känsla av obehag, men också spänning jag kände när jag var tvungen att lösa mina DDR-paket på tullkammaren vid hamnen i Kalmar.

Som gåvor fick jag då och då också frimärken, men någon filatelist som vuxen har jag aldrig varit – däremot har jag sparat "exotiska" brev som tidsdokument. Tyvärr är min ursprungliga DDR-samling i dag till stora delar skingrad – men jag har under senare år i forskningssyfte återskapat en ny från olika håll.

Mina egna upplevelser, blandade med litteraturstudier under flera decennier, är alltså bakgrunden till mitt engagemang för nu avhandlat ämne och studien ingår i mitt av Humanistiska fakulteten, Umeå universitet, finansierade projekt: "Tyskland i Sverige och Sverige i Tyskland".

Litteratur:

Andert, R., Herzberg, W.,

1990, Der Sturz: Erich Honecker im Kreuzverhör. Berlin/Weimar.

Bahro, Rudolf,

1979, Alternativet: till kritiken av den reellt existerande socialismen. Stockholm.

Borneman, John,

1992, Belonging in the two Berlins
Cambridge.

Brandt, Willy,

1990, Minnen. Stockholm.

Brednich, R. W.,

1990, Trabi-Witze
(*Volkskultur in Niedersachsen*).

Bruns, Wilhelm,

1989, Von der Deutschland-Politik zur DDR
Politik ? Prämissen. Probleme. Perspektive.
Opladen.

Bussiek, Hendrik,

1984, Die real existierende DDR.
Frankfurt am Main.

Böhme, Ingrid,

1985, På andra sidan muren: människor och
vardag i DDR. Stockholm.

Castein, Hanne, utg.,

1988, Es wird einmal: Märchen für morgen.
Moderne Märchen aus der DDR. Frankfurt
am Main.

Craig, Gordon A.,

1991, The Germans: with a new afterword.
London.

DDR Werden und Wachsen.

Akademie der Wissenschaften der DDR
Zentralinstitut für Geschichte. Berlin 1974.

Detta är DDR.

Panorama DDR 1981.

Detta är DDR

1949/1989. Panorama DDR 1989.

Dölling, Irene,

1991, Der Mensch und sein Weib. Berlin.

Dönhoff, M. G., Leonhardt, R. W., Sommer Th.,
1971, Reise in fernes Land.
Hamburg (11:e uppl.).

Frank, Henning,
1965, Die Deutsche jenseits der Zonengrenze.
W. Köpke (red.), Berichte aus Deutschland.
München.

Gaus, Günter,
1983, Wo Deutschland liegt–Eine Ortsbestimmung. Hamburg.

Geerts, Rudi,
1990, Hier lacht das Volk: Witze aus der alten und neuen DDR. Reinbek bei Hamburg.

Grosser, Alfred,
1980, Deutschlandbilanz: Geschichte Deutschlands seit 1945. München. (7:e uppl.).

Honecker, Erich,
1992, Om dramatiska händelser. Solna.

Helmfrid, Staffan,
1993, Förbundsrepubliken Tysklands fem nya delstater (*Ymer*).

Idrott i DDR.
Panorama DDR 1984.

Johannesson, Lena,
1978, Den massproducerade bilden.
Stockholm.

Kiesling, G., Hühns, I. och E.,
1967, Berlin Hauptstadt der DDR. Leipzig.

Krockow, Christian Graf von,
1992 Preussen: eine Bilanz. Stuttgart.

Kroker, Michael Paul,
(utg.), 1989, Literatur der DDR.
Berlin und München.

Kuby, Erich,
1959, Das ist des deutschen Vaterland.
Hamburg.

Kunze, Reiner,
1976, De underbara åren. Stockholm.

Lange, Günther, 1973,
Heimat–Realitet und Aufgabe. Berlin.

Loest, E.,
1981, Det går sin gång eller Slättens mödor.
Höganäs.

Ludwig, Andreas,
(utg.) 1995, Alltagskultur der DDR: begleitbuch zur Ausstellung "Tempolinsen und P2".
Stadt Eisenhüttenstadt/Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR.

Mann, Thomas,
1946, Germany and the Germans (*The Yale Review*). New Haven.

Maur, Hans,
1978, Marx-Engels Gedenkstätten: Stätten der Erinnerung in der DDR an Karl Marx und Friedrich Engels. Berlin.

Michel.
Deutschland-Katalog 1993/94. München.

Persson, Hans-Åke,
1992, "Soweit die deutsche Zunge klingt".
Statslösningar och identiteter i den tyska historien. (Sven Tägil, ed., Europa: historiens återkomst). Hedemora.

Piana, Theo,
1969, Weimar. Stätte lebendiger Tradition.
Berlin und Weimar.

Rytlewski, R., Sauer, B.,
1988, Die Ritualisierung des Jahres: zur Phänomenologie der Feste und Feiern in der DDR. (A. Waschkun, W. Luthardt (utg.), Politik und Representation). Marburg.

Schmidt, Dietmar,
1975, 100 frågor 100 svar DDR. Panorama DDR.

Der Spiegel
1989-95.

Strobach, Hermann,
1989, Forskning i DDR rörande det tyska folkets kultur- och livsformers historia 1979-1989 (*Nord-nytt* 38). Köpenhamn.

Strohmeyer, Arn,
1988, Honecker-Witze: als Politiker ist er eine Null, aber küssen kann er!
Frankfurt am Main.

Tullberg, Sigurd,

1975, Frimärkenas Sverige – Sveriges frimärken. Stockholm.

(Wieder)

Vereinigungsprozess in Deutschland.
Stuttgart, 1990.

Wroblewsky, Clement de,

1986, Wo wir sind ist vorn. Der politische Witz in der DDR. Hamburg.

Åman, Anders,

1987, Arkitektur och ideologi i stalintidens Östeuropa: ur det kalla krigets historia.
Stockholm.